

Josef Durdík: estetika a příroda

Karel Stibral

V díle Josefa Durdíka, jednoho z nejvýznamnějších českých estetiků 19. století a autora dosud jediné česky psané odborné estetiky, nacházíme na první pohled patrný výjimečně silný zájem o přírodní vědy i o přírodu jako estetický objekt obecně. Obě tyto oblasti, které se do určité míry prolínají, se ukazují jako zajímavá a významná součást i současné estetiky – mám na mysli na jedné straně environmentální estetiku¹ v rámci estetiky jako disciplíny a na druhé straně pokusy přírodních věd vysvětlit estetické jevy – jako např. neuroestetiku, bioestetiku atp. U málokoho v českém estetickém kontextu najdeme obě tyto oblasti pojednány v takové šíři a do určité míry i v určité symbióze (byť někdy problematické). Proto bych se v tomto textu rád pokusil shrnout to, co ze vztahu k přírodě u Durdíka najdeme – ať již jako zdroj inspirace či jako poněkud opomíjenou součást dějin české estetiky.

Přírodní vědy a příroda

Durdík je prezentován oprávněně jako jeden z předních, ba nejvýznamnějších² českých reprezentantů Herbartova učení a odtud jistě můžeme vyvozovat spojení filozofie, estetiky i psychologie s přírodními vědami, pro Herbartovy stoupence typické. U Durdíka se jedná ovšem o zájem podstatně hlubší a delší. V počátcích jeho působení (pro něj patrně neplodnější etapě) totiž není u něj vliv herbartismu ještě nijak zásadní.³ Tento zájem vyplýval již z jeho

vzdělání – Durdík vystudoval na pražské univerzitě nejen filozofii, ale i matematiku a přírodní vědy a všechny tyto předměty na začátku své kariéry učil i na gymnáziu.⁴

Co se týče přírodních věd, dnes je spíše znám jako propagátor darwinismu,⁵ ale jeho zájem zpočátku patřil spíše fyzice, o čemž svědčí i název spisu, kterým se r. 1869 habilitoval na pražské univerzitě: *Leibnitz und Newton*⁶ a v němž se pokoušel propojit Leibnizovo učení nejen s Newtonovými zákony, ale i atomismem. Fyzikální, resp. astronomická témata (zejm. Koperník) pak u něj hraje významnou roli i nadále – v popularizující knize *O pokroku přírodních věd* (1874) nebo i v kratších textech a přednáškách, z nichž některé jsou do této knihy zahrnuty.⁷

Právě publikace typu *O pokroku přírodních věd* nám dává nahlédnout do Durdíkova vztahu k přírodním vědám nejlépe. Na první pohled jsou v této vlastním nákladem vydané publikaci vidět některé základní charakteristiky, patrné i v další Durdíkově tvorbě týkající se přírodních věd. Je to jednak velký a obdivuhodný záběr témat,⁸ ale i snaha o propagaci a popularizaci, didaktičnost výkladu, zdůraznění morálního aspektu, obdiv k pokroku, pozitivismus a bohužel i určité zjednodušování kontextu vědeckých teorií či objevů.

Je to asi právě **obdiv k pokroku** – ostatně zmíněný i v titulu knihy –, který Durdíka téměř oslňuje. Obdivuje rozšiřování lidského vědění, obdivuje nové

technologie jako parní stroj, obdivuje „velikolepé továrny, v době naší jako houby z půdy vyrážející.“⁹ Věda i technologie přináší lidstvu veliké dobrodiní pro praktický i duševní život a námitky proti „mašinám“ svědčí podle něj o „obmezenosti ducha“.¹⁰ Durdíka fascinují **změny paradigmatu** či převratné vynálezy, proto se jeho zájem soustřeďuje na osobnosti typu Koperníka, Darwina, Newtona či též Keplera, Galileiho a Stephensona (vynálezce lokomotivy). Neustále se v textech vrací k této převratnosti, k proměně vnímání světa. Činy vědecké jsou zásadními činy v dějinách lidstva, posouvající ho v osvícenském smyslu kupředu – např.: „Koperníkův čin [...] jím se sesul malicherný svět středověký“¹¹ nebo „jeho pomocí přemohli jsme vládu temnoty, že z písma jeho věčitého [z hvězdnatého nebe] četlo a čte lidstvo své právo pokroku.“¹²

Podobně pojímá pak Newtona či Darwina. Posledně jmenovaný se stal pak Durdíkovým dalším hlavním oblíbencem a objektem řady vystoupení i textů.¹³ Takové soustřeďování na jednotlivou osobnost a samotný fakt paradigmatické změny pak ovšem Durdíkovi poněkud zabraňuje vidět příslušné teorie v kritickém světle či širším kontextu. Všechno staré je pro Durdíka pouhopouhý omyl, na jehož pozadí teprve může vyniknout přelomovost jeho oblíbenců. To, že např. Koperníkova teorie vlastně byla v době svého vzniku schopná méně predikcí, než tradiční Ptolemaiova, pak ani nezmiňuje. Je ovšem samozřejmé, že značná část takového postoje spadá na vrub „ducha doby“, který byl kolem půlky a po půlce 19. století jistě nadšeně přející idejím vědeckotechnického pokroku, ba dokonce v poněkud „opozděných“ Čechách Durdík představoval přímo odvážnou alternativu. A tak mu jistě můžeme odpustit naivní víru 19. století, že „přírodní vědy nás osvobodily od kletby hrozných věkův.“¹⁴ Určitě mu můžeme i odpustit, že alchymii s jejím „příšerným apparatusem“ považoval (nejen) v souladu s dobovým názorem za středověkou romantiku, „jež jest vyznačena s jedné strany mučírnou, s druhé strany gotickým chrámem“,¹⁵ nebo že zcela opominul Newtona jako nadšeného alchymistu a kabalistu.

Méně mu však již můžeme odpustit některá **zjednodušení** týkající se darwinismu, především naprostou rezistenci vůči kritice této teorie, kterou prostě přechází mlčením. Na darwinismu také vidíme, jak

téměř celou Darwinovu teorii zjednodušuje na boj o život, „*struggle for life*“, což jistě odpovídá dobové populární interpretaci, pro biology tato redukce však už ve své době zdaleka nebyla tak jednoznačná, a to ani pro samotného Darwina. Rádl dokonce tvrdí, že Durdík evoluční teorii vlastně nepochopil (což prý bylo tím, že byl herbartovec a estetik), ba ne příliš lichotivě píše, že z Darwina stírá vše „pokrokové a proticírkevní a světoborné.“¹⁶ To už je ovšem evidentně přehnané a jako obvykle „rádlovsky“ nadsazené či překrucující (více o vztahu Durdíka k Darwinovi viz můj starší text¹⁷) – ostatně, Rádl sám tehdy prorokoval darwinismu brzký zánik.

Na Durdíkovu obhajobu bychom ovšem mohli dodat, že obdiv k velkým postavám historie mu zcela nezastírá jeho soud o jejich vlastní osobě. Při návštěvě Darwina (byl ostatně jediným Čechem, který se s ním kdy setkal) neváhá být ke svému obdivovanému přírodovědci i kritický – nelibě např. nese přítomnost olivřejaného sluhy a dokáže označit Darwina nejen za konzervativce, ale dokonce za šosáka.¹⁸

V řadě pasáží z Durdíkova díla pak vidíme již zmiňovaný zásadní a ústřední **význam**, který přírodním vědám přičítal. Pro Durdíka byl ovšem ústřední i estetický postoj ke světu (Tretera),¹⁹ který se tak zřetelně ukazuje třeba na převádění etiky na estetiku - i soud etický (resp. praktický) byl v zásadě pouze speciálním případem soudu estetického.²⁰

Ústřednost estetického postoje byla ale u Durdíka spíše nevědomá, vědomě se snažil především o postoj i metodu přírodních věd. Pouze přírodovědecké poznání mohlo podle něj přinést blaho (a „pravé poznání“): „[P]řírodní vědy jsou záštitou budoucnosti [...] jen opravdové poznání přírody může být základem práce této, jen ono pákou k rozvíření pokladů nám přichystaných a spolutvůrcem všech teorií o zřízení společnosti lidské.“ Přírodovědecká metoda má být vzorem všem ostatním vědám, ba v zásadě se má stát novým „religiem“: „[Z]pytovat přírodu [...] tato myšlenka stane se pravým náboženstvím příštích věků, ona již to jest, jež vymaňuje lidstvo z poroby všeliké, rozhání chmury předsudků.“²¹

To však neznamená, že by Durdík zcela přehlížel některé negativní aspekty lidské činnosti v krajině, jako je např. odlesňování, mající za výsledek vznik povodní – dodnes aktuální (ba dnes snad především)

je jeho práce *Pozor na lesy!* (1873)²², která by směle mohla být považována za jeden z vůbec prvních českých environmentálních textů.

Paradoxem je ovšem poněkud **menší zájem o estetickou oblast** ve spojení s přírodními vědami. V *Pokroku* najdeme vlastně pouze několik pasáží o estetice, a to spíše esejistického či hodnotícího charakteru. A tak Keplerovy úvahy o harmonii kosmu jsou sice zmíněny, ale pouze okrajově, ba dokonce s pejorativním nádechem: „Kepler [...] měl nejživější smysl pro celek a harmonii jeho, [...] byl zvláštní láskou ku předmětu svému jat, blouznil a přemítal o harmonii částí a celku.“²³ Setkáme se zde i s tvrzením, že Galileiho, na rozdíl od Keplera, podobné představy o harmonii sice nepovznášely, ale také mu „nikdy nekaliily zrak“.²⁴

K estetice, lépe řečeno estetizování či estetickému obdivu se Durdík dostane ve svém vědecko-popularizujícím díle vlastně málokdy. A to když v *Pokroku* mluví nadšeně třeba o duze, která „náleží vedle hvězd ku poesii nebes, rosný závoj, jenž v její čas okolí naše omžívá a na svých perutech vůni a lahodu k našim smyslům donáší.“²⁵ Estetické pojmy zazní především, když zmiňuje zásluhy vědy: „Mnohem vznešenější je svět, než jak se byl před několika tisíci lety zrakům některých lidí jevil, mnohem velebnější jest divadlo života [...] jest pak vznešenosti více odhaleno, než novou vědou?“²⁶ Nebo když ve svém pedagogickém nadšení píše: „Z krásného svého kabinetu беру své učební pomůcky. Rád bych své posluchače přenesl v jarní krajinu, kdež širé plochy pokryty jsou bujným vysokým osením.“²⁷ Atp. Z předchozích citací jistě zazní i zřetelněji Durdíkova „krasořečnická dikce“, ta si ovšem zaslouží i dnes kladné ohodnocení za odvalu, s jakou je ochoten opouštět výklad různých přírodních zákonů či technických zařízení (a to dosti důkladných a podrobných), aby nechal zaznít i vlastním pocitům.

Výjimku pak tvoří již zmiňovaný text *Pozor na lesy!*, kde se pojednává i o estetickém významu lesa, byť estetická hodnota je až posledním argumentem pro zachování a rozšiřování lesů. Lesnatá krajina je podle něj mimořádně esteticky hodnota a „požadavek [krásy] ku podivu souhlasí s výrokem vědy a s prospěchem hmotným, celé vlasti vyplývající.“²⁸

Co se ovšem týče prezentace estetiky v rámci Durdíkových přírodovědných textů, nemůžu si odpustit kritiku či dokonce údiv především při jeho zpracovávání Darwinova. Durdík zjevně kromě Darwinova *O vzniku druhů* (1859) znal i jeho práci o domestikaci (1868), již v *Pokroku* cituje i další významná díla.²⁹ O to více nás ovšem překvapí, že ani zde, ale prakticky ani v 80. letech nevěnuje pozornost Darwinově druhé nejzásadnější práci, *Původu člověka* (1871), kde se tento velký přírodovědec zmiňuje nejvíce o otázkách estetiky a kultury, a vyslovuje i odvážnou hypotézu o přítomnosti vkusu u zvířat - popíše dokonce desítky ba stovky stran příklady na toto téma!

K estetice se Durdík nedostane ani ve svém díle z nejvýznamnějších, vydaném ovšem až posmrtně, *Darwin und Kant* (1906, dokončeno již v 70. letech).³⁰ Zdá se, že Durdík je natolik uhranut představou *boje o život* a jeho případnou aplikací na lidskou společnost, že přechází prakticky bez povšimnutí vlastní estetickou tematiku.³¹ Zjevně, na rozdíl od samotného Darwinova, nerozlišuje mezi přírodním a pohlavním výběrem. A v tom není sám - jeho žák Otakar Hostinský píše později stať „Darwin a drama“,³² kde opět aplikuje *boj o život* na dramatické umění - tedy opět výběr přírodní, a nikoli pohlavní, který vede k vývoji různých „estetických“ struktur (podle Darwinova).

Zajímavější a dodnes aktuální a moderní jsou spíše Durdíkovy úvahy o vztahu darwinismu a **etiky** nacházející se např. v článku „Darwinismus a mravouka“ (1883). Zde upozorňuje, že vyvozování nějaké morálky z darwinismu je zneužití této teorie. Poznatky vědy - zde např. darwinistický boj o život - nejsou žádnou autoritou v etice. Věda podle Durdíka pouze konstatuje, co jest, a ne co býti má. Jak píše: „[Z] pouhého darwinismu nenásleduje nic, ani morálka, ani immorálka.“³³ (Stejně tak podle Durdíka pochopitelně nevyplývá z darwinismu nějaké popření náboženství a Boha. Filozofie pak pomáhá pochopit i darwinismus a eliminovat jeho nesprávné aplikace na etickou oblast.)

Estetiku nalezneme, kromě vlastních estetických spisů, alespoň v rámci psychologie, kterou Durdík sice neprezentoval prakticky jako přírodní vědu (byla to „věda vniterná“), ale pracující s metodami věd přírodních.³⁴ V této disciplíně byl ostatně jeho přínos v českém kontextu opět ne-

zanedbatelný – stojí na zdejší počátku především psychologie osobnosti.³⁵ Zmiňované otázky estetiky, resp. vnímání krásy, shrnuje přehledně např. na několika stranách ve své *Psychologii pro školu* (1872).³⁶

Krása přírody

Josef Durdík věnoval ovšem zájem i estetice přírody samotné, nikoli jen přírodním vědám. Přestože zde nemůžeme mluvit o nějakém cíleném pokusu propojit obě oblasti, jistě zde najdeme vliv jeho studia přírodních věd – co do metody, pojmů i tematiky. Ve své *Všeobecné aesthetice* (1875) věnuje estetickému vnímání přírody kolem čtyřiceti stran³⁷ – a i když to jistě v rámci rozsahu celé publikace (700 stran!) není mnoho, je to jedna z mála publikovaných prací v českém jazyce k tomuto tématu.³⁸

Durdík v tomto spise formalistické estetiky navazoval na svého učitele Roberta Zimmermanna, který poněkud modifikoval původní názory Herbartovy. Zimmermann také, jak píše Hostinský,³⁹ do estetiky zavedl přes výslovný nesouhlas Herbartův pětici estetických forem, původně pěti idejí praktických. Nezapomínejme ovšem, že Durdíkův spis je i polemicky (jak upozorňuje Foglarová⁴⁰) vystaven vůči dílu Friedricha Theodora Vischera, následovníka Hegela. Vischerovu *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen* (1846–1857) dokonce zmiňuje Durdík jako výslovně nejvýznamnější estetické dílo, nebo spolu s Zimmermannem jako „nejčelnější spisy dvou protivných směrův.“⁴¹ Nepominutelný vliv na něj však kromě dobové psychologie měla Kantova estetika, resp. filozofie, jak vyplývá i z počtu citací – zatímco Kanta cituje 28x, Herbarta pouze 10x a Zimmermanna přímo jen 3x!

Hledáme-li ale u někoho pasáže předznamenávající strukturu Durdíkových stránek věnované přímo estetice přírody, pak jako nejbližší shledávám Vischerův způsob výkladu. Vischer zde, stejně jako Durdík, probírá jednotlivé přírodní jevy od anorganické přírody přes rostliny ke zvířatům, po vzoru přírodovědeckého systému. Vischer ovšem věnuje pak prakticky celý zbytek svého více jak pětisetstránkového druhého dílu *Aesthetik* přírodnímu krásu lidského těla (ostatní ne-lidské přírodě z tohoto dílu pouze cca 150 stran),⁴² které Durdík zdaleka tak nerozebírá. Oproti tomu Zimmermannovy pasáže (v *Allgemei-*

ne Aesthetik als Formwissenschaft, 1865) věnované přírodnímu krásu tuto „přírodovědeckou“ strukturu nemají, nejsou ostatně ani nijak výjimečně rozsáhlé – cca třicet stran.⁴³

Durdík ve svých pasážích o estetice přírody opravdu probírá v duchu přírodovědeckého systému celou přírodu od anorganického světa po živočišný. Současně – a na rozdíl od Vischera – zde najdeme i důraz na škálu estetického postoje k jednotlivým objektům anorganické říše, přes krásu organismů až po složené jevy: nebe, krajinu, až po krásu celku, kosmu. Diferenciace, která je podle mého názoru velmi důležitá.

Co čtenáře vyzbrojeného přírodovědným zázemím určitě zaujme, je jistá **dvojakost** postoje k přírodnímu krásu u Durdíka – jednak je tu krásno pojímané jako vlastní estetické zalíbení, kantovsky bezzájmové, bez vztahu k užitečnému, příjemnému či zajímavému. Pak zde ovšem funguje i krása **typičnosti, typu**. Již na počátku *Všeobecné estetiky* podává Durdík souhrnný výklad pětice základních estetických forem: formu síly, typičnosti (význačnosti), souhlasu, správnosti a formu vyrovnání a závěru. V rámci estetiky přírody však typičnost zaujímá zvláštní úlohu. V příslušných pasážích o estetice přírody se totiž poněkud liší pojetí typičnosti od předchozích definic, neboť v kapitole o formě význačnosti definuje Durdík význačnost (resp. typičnost) jako pravdivost⁴⁴ ve smyslu shody obrazu a originálu (který ovšem nemusí mít hmotnou podobu) – pravdivost však v případě typičnosti v rámci přírodních objektů již zmiňována není.

V pasážích o kráse přírody již také není zmiňována základní pětice, ale často se Durdík vrací právě k určité distanci mezi pocitem krásna a pocitem libosti z typičnosti. V rámci estetiky není myšlenka formy typičnosti nic nového – jak upozorňuje Foglarová,⁴⁵ tato myšlenka sahá až k Aristotelovi. Zajímavé, že ji Durdík zdůrazňuje právě v pasážích o estetice přírody. Tento pojem zde využívá i Zimmermann,⁴⁶ ale používá ho jinak, a stejně ho tak používá v pasážích o estetice přírody Vischer, ale pouze v případě rozlišení třech základních typů rostlinstva.⁴⁷

U Durdíka se zde spíše ozývají ozvuky otázek typu, plánu v tehdejší biologii (aniž by to zcela pominulo již dávnou Aristoteliskou inspiraci). Připomeňme jen, že otázka

plánu, typu byla až do převládnutí úvah o evoluci jedním z nejdůležitějších témat biologie v 18. i v první půli 19. století, ba bylo to téma přímo paradigmatické. Vedly se dlouho velmi živé diskuse nad možnými plány organismů, jejich počtem, možností proměny – vzpomeňme např. slavnou veřejnou diskusi o počet plánu z r. 1830, zda jsou veškeré organismy převoditelné na jeden základní plán, jak tvrdil Geoffroy St. Hillaire, nebo jsou základní plány čtyři, jak tvrdil Cuvier.

Právě většinou přírodovědci dle Durdíka⁴⁸ nehledí na bezzájmové krásno, ale na „estetickou formu význačnosti“, tedy shodu konkrétního nerostu či organismu se vzorem ve své mysli (archetypem).⁴⁹ Případnou námitku, že jde ve skutečnosti o zájem, interes ze strany přírodovědce – a tedy porušení bezzájmovosti krásy – Durdík vyvrací tím, že při pocítování libosti z typičnosti jde o estetické posuzování ladu a souladu konkrétního předmětu a vzoru⁵⁰ (tedy to, co nazývá zálibou ze shody na jiném místě).⁵¹

Posuzování na základě typičnosti pak vede i k zajímavému paradoxu, že se líbí v přírodě i ošklivé věci (Durdík je dalek toho tvrdit, že v přírodě ošklivost není), a to právě svojí typičností. Přírodovědci se tak může líbit i šeredná ropucha, pokud má všechny znaky svého druhu – líbí se mu jako typus.⁵² Odtud též paradox „čím ošklivější, tím hezčí“ (např. druhy psů jako pinč).

Typičnost pro Durdíka náleží ke kráse, nelze ji však s ní jednoduše ztotožnit – je to spíše dokonalost, schopnost vyhovět svému vzoru.⁵³ Dokonalost se týká této shody jednotlivého objektu se vzorem, nikoli srovnání typů, vzorů samotných. Typus člověka není nadřazen jinému typu. Současně se i nižší forma (v biologickém slova smyslu) může jevit jako esteticky hodnotnější než forma vyšší (např. obratlovec) – právě na základě shody typu a individua.⁵⁴

Při postupném výkladu, jak již bylo řečeno, vychází Durdík od nerostné říše k vyšším formám a komplexnějším celkům. **Nerosty** podle Durdíka vzbuzují estetické zálibení prakticky pouze v opracované podobě, z přírodních forem za nejkrásnější považuje krystaly. I ty však mají významný nedostatek – schází jim živost.⁵⁵ Krystaly jako vrchol anorganické krásy, to je zajímavý pozůstatek evropské tradice, která začala zjevně až ve

středověku – antika viděla i krásu v kamenech, nepatřících mezi krystaly, Čína pak dokonce především v horninách

Živost hraje pro Durdíka podstatnou roli.⁵⁶ Organismus se liší od pouhého stroje, organismus nebyl udělán, povstal sám od sebe. Určitě zde v jeho formulacích zaznívají dobové diskuse mezi vitalismem a mechanismem. Živé bytosti se od neživých odlišují i svojí geometrií. Zatímco v nerostech nalézáme přímky a lomené linie, v živočišném světě jsou to různé ohnuté křivky. Ostré hroty znamenají podle Durdíka úpadek: „[N]e matematická pravidelnost jako v nerostech, ale symetrie a jiné živé linie drží vládu v organismu.“⁵⁷

Rostliny tvoří pro Durdíka určitý vrchol přírodních krás – jejich klidná krása zbuduje estetické zálibení nejvíce. Nerost má života příliš málo a **zvíře** zase příliš mnoho. A to i přes to, že na zvířeti je nejpoutavější právě život, pohyb.⁵⁸ Zvířata jsou obecně posuzována esteticky tím výše, čím výše v systému stojí. Jakoby tedy Durdík zapomněl na svůj názor o nemožnosti nadřazovat typy. (Je třeba ovšem dodat, že právě na problému typičnosti ukazuje výjimku z tohoto pravidla. Touto výjimkou je podle něj opice, která je posuzována dle typu člověka a vypadá proto jako naše karikatura.)⁵⁹

Pasáže o jednotlivých přírodních objektech pak uzavírá Durdík pasážemi o estetických kvalitách lidského těla. Diskutuje upřednostňování krásy jednotlivých pohlaví, a nakonec se rozhoduje pro krásu ženy, která má podle něj křivky životnější a libější. Též jsou křivky žen založené více na harmonii, která je křehčí, snáze porušitelnější než pevné tělo mužské, a tím pochopitelně vzácnější. A dodává i „kantovský“ argument: u mužského těla je prý vidět, že více dokáže, proto vlastně soud o ženském těle je více nezainteresovaný.⁶⁰ Právě na těchto úvahách nad lidskou či zvířecí krásou je dobře vidět naprostá (ale záměrná či nezáměrná?) absence darwinistických představ o vlivu pohlavního výběru na člověka. Zrovna v posledním jmenovaném případě by byla darwinistická interpretace právě opačná.

Od krásy individuálních objektů přechází Durdík ke kráse **krajiny**. Opět systematickým způsobem vypočítává jednotlivé složky krajiny (geologie, flóra). Upozorňuje na důležitost nebe (které ale v pravém slova smyslu nepatří do krajiny), důležité je pro něj především rostlinstvo. Z něj dává

do popředí především les, který může vzbuzovat široký rejstřík pocitů – od tajemna i velebna pralesů až ke klidu našich „krotkých hájů a lesíků“. ⁶¹ Les je pro Durdíka opravdu zásadní, „les se líbí každému“ – jak říká v práci *Pozor na lesy!*, „[k]de je les a vrch a voda, tam jest krásná krajina“ a i lidská zahrada je tím hezčí, čím více se blíží lesu. ⁶²

Durdík ve *Všeobecné estetice* rozlišuje též ve své systematičnosti i krajinu malebnou, divokou a idylickou. ⁶³ věnuje se i dějinám vnímání krajiny. ⁶⁴ Upozorňuje na nesamozřejmost tohoto postoje ke krajině či jeho nestejný stupeň, uvádí např. nepřítomnost estetického zalíbení v krajině u Řeků (jak to zmiňují již Schiller či Humboldt ⁶⁵). Smysl pro krajinu podle Durdíka vystupuje prý až u Indů. ⁶⁶

Je určitě zajímavé, že jako nejdůležitější složku estetické hodnoty krajiny uvádí *náladu* – vzpomeňme jen, že právě Durdík je tvůrcem tohoto výrazu v češtině. A vzhledem k významnosti tohoto termínu pro umění druhé půlky 19. století ve vztahu k přírodě (náladová krajinomalba, Riegler ⁶⁷) je jen škoda, že se jím zde příliš nezabývá.

Jak se Durdík pohybuje k vyšším celkům přírody, bohužel poněkud klesá srozumitelnost textu i preciznost argumentace. Každopádně mluví o **přírodě**, která je podle něj esteticky vnímána ve svém celku jako jednotný, živý organismus (nemusí jím však být ve skutečnosti). ⁶⁸ Příroda je pro něj v kantovském slova smyslu „zákonná souvislost jevů“, proto se nám líbí řád; co je chaotické, bezzákonné se nám nelíbí (to už ale trochu odporuje kantovské představě idejí vznešena).

Obdobné se pak týká podle Durdíka i pojmu **kosmos** – ten je opět vnímán jako živá, přeroující se příroda. Aniž by zmiňoval pythagorejce, kteří jsou původci převedení původně estetického termínu *kosmos* do pojmu označující vesmír, píše, že kosmos je původně myšlenka estetická, nikoli přírodovědecká. O celku totiž nic nevíme, pouze ho můžeme anticipovat ⁶⁹ – a vnímat esteticky (tedy jako řád, soulad).

O tom, že pro Durdíka hrají přírodní vědy velkou roli, svědčí pak i závěr pasáže o přírodě. Zde totiž Durdík končí text srovnáním estetika a přírodovědce. Zatímco přírodovědec přistupuje podle něj k přírodě anesteticky, a básník je zase příliš pohlcen vlastní subjektivní reakcí, estetik stojí mezi nimi. Estetikovi nejde pouze

o vylíčení krás přírody, ale i její vysvětlení (resp. vysvětlení těchto popisů přírody). K přírodovědcům se obrací, i když mluví o tom, že příroda nabízí mnohou látku lidskému umění – zatímco umělce nejmenuje pro jejich mnohost (dle svých slov) cíleně žádného, z vědců cituje Buffona, Humboldta, Vischera a Micheleta. ⁷⁰

Závěr

Dílo Josefa Durdíka představuje v tradici české a německé estetiky zajímavé a výjimečné pokusy přiblížit estetiku i filozofii přírodním vědám, ale obsahuje i zajímavé postřehy týkající se estetiky přírody. Durdík patřil v Čechách ve své době mezi významné propagátory přírodních věd, především darwinismu, které pro něj představovaly významný filozofický podnět. Je jen škoda, že již nerefletoval některé Darwinovy myšlenky týkající se estetiky a ani se příliš nepokoušel ve svém vědecko-populárním díle sblížit estetiku s přírodními vědami.

Pasáže týkající se estetiky přírody v Durdíkově hlavním estetickém díle (*Všeobecné estetice*) ale představují zajímavou aplikaci některých jeho východisek na přírodu. Nabízí zde celou řadu námětů pro estetiku přírody, ať již jde o rozlišení estetického objektu na *individuální objekt přírody – krajinu – kosmos*, nebo otázku historického vývoje estetického postoje ke krajině a přírodě, z nichž by i dnes mohla čerpat podněty tzv. environmentální estetiky, některé tyto aspekty pomíjející. Výjimečně zajímavé jsou pak myšlenky inspirované právě přírodními vědami, kdy „zdvojuje“ estetické hodnocení objektů přírody na vlastní krásu a krásu typu, stejně tak jako otázku živosti organismů při estetickém hodnocení.

Je trochu jen škoda, že tyto pasáže poněkud zapadají v obrovském rozsahu díla, pokoušejícího se systematizovat velké množství poznatků, aniž by zde byla nějaká zásadní jednotící filozofická koncepce (srovnej Volkovy ⁷¹ kritické pasáže o Vischerovi a krizi německé a francouzské spekulativní idealistické estetiky). Nepokouší se tak řešit hlouběji mnoho otázek, mj. vztah přírodního a uměleckého krásna či vzájemný vztah uměleckého díla a díla přírody. Přesto lze jistě říci, že Durdíkův přínos v oblasti estetiky přírody pro českou estetiku je mimořádný a v zásadě nedocenený.

Tento text je výstupem projektu GA ČR č. 408/06/0950 a Národního programu výzkumu II., č. 2B06126. Autor děkuje za cenné poznámky k textu doc. E. Foglarové.

Poznámky:

- 1 V českém kontextu se k otázce environmentální estetiky vyjadřují až zcela současné texty: Ondřej Dadejík, „Znovuzrození přírodní krásy: Ronald W. Hepburn“, *Estetika* 44, 2007, č. 1–4) s. 2–27; Vlastimil Zuska, Ondřej Dadejík, „Krajina jako maska přírody: estetika subverze versus estetika konformity“, tamtéž, s. 28–44.
- 2 Ivo Tretera, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, Praha, Univerzita Karlova 1989, s. 299.
- 3 Eva Foglarová, „Estetika Josefa Durdíka“, in: *Sborník z konference uspořádané ke 100. výročí úmrtí významného českého filozofa a estetika Josefa Durdíka*, Praha, Univerzita Karlova 2003, s. 10–19.
- 4 Ivo Tretera, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, s. 300.
- 5 Emanuel Rádl ve své slavné práci *Dějiny vývojových teorií* uvádí v rámci českého darwinismu Durdíka hned na prvním místě. (Emanuel Rádl, *Dějiny vývojových teorií v XIX. století*, Praha, J. Laichter 1909, s. 533–534; nová edice, přeložené a doplněné německé vydání: Emanuel Rádl, *Dějiny biologických teorií novověku*, díl II., Praha, Academia 2006, s. 422). Durdíka zná také řada starších biologů díky umístění části jeho „Návštěvy u Darwina“ v doslovu k českému překladu Darwinova *O vzniku druhů*: Emil Hadač, František Hořavka, „Durdíkova návštěva u Darwina“, in: Charles Darwin, *O vzniku druhů přírodním výběrem*, Praha, ČSAV 1953, s. 331–334.
- 6 Josef Durdík, *Leibnitz und Newton. Ein Versuch über Ursachen der Welt*, Halle, Pfeffer, 1869.
- 7 Josef Durdík, *O pokroku přírodních věd*, Praha, vlastním nákladem 1874. Ke Koperníkovi viz též např.: Josef Durdík, *O velikém hvězdáři Koperníkovi*, Praha, J. Otto 1872, nebo přednáška „O vývoji vědy hvězdářské“, přednesená v Pražské Budči 19. 2. 1873. Tato recyklace textů se ale bohužel podepisuje i na určité nespojitosti celého *Pokroku*, který zjevně utrpěl nedostatkem editorské práce v nakladatelství – některá témata se neustále vrací, o některých problémech či např. dopracování teorie Koperníka Keplerem se dozvíme až na jiných stranách knihy.
- 8 Najdeme zde především objevy z astronomie a její hlavní představitele (Koperník, Kepler, Brahe, Galilei), ale i Newtona, vynálezce parního stroje Watta či vynálezce lokomotivy Stephenson, krátký exkurs do dějin chemie (především Lavoisier) i kapitoly věnované otázkám optiky („Šero“, „Barvy a duha“ aj.), akustiky, Darwinovi či esej „O pokroku přírodních věd“. Bohužel je kniha často nejednotná co do významnosti osob i teorií a zahrnuje ve speciálních kapitolách i marginálie („Josef Ladislav Jandera“ či „Fata Morgana“).
- 9 Josef Durdík, *O pokroku přírodních věd*, s. 95.
- 10 Tamtéž, s. 113.
- 11 Tamtéž, s. 33.
- 12 Tamtéž, s. 29.
- 13 Durdíkovy práce o darwinismu např.: Josef Durdík, „O učení Darwinově“, *Osvěta* 1, 1871, s. 45–46; „O nauce Darwinově“, in *O pokroku přírodních věd*, Praha 1874, s. 219–233; „Darwin (Feuilleton)“, *Politik*, 12. 3. 1870, s. 1–2; „Návštěva u Darwina“, *Osvěta* 10, 1876, s. 717–727; „Darwinismus a mravouka“, *Paedagogium. Měsíčník vychovatelský*, 1, 1883, s. 1–9. Zásadní prací byl pak: Josef Durdík, *Darwin und Kant*, Praha, A. Papírník 1906. Durdík přednášel též téma „Darwin a Koperník“, (viz Antonín Papírník, „Vydavatelův dodatek“, tamtéž, s. 213–214) a i na univerzitě měl kurs „Kant und Darwin“ (1875/76, v němčině), viz Ivo Tretera, *J. F. Herbart a jeho stoupenci na pražské univerzitě*, s. 342. Darwin byl ostatně i jedním z osobností jmenovaných v přednášce „Pět nejzajímavějších jmen v literatuře devatenáctého věku“ z r. 1882, která vedla k památné roztržce s Masarykem (později publikováno in *Květy* 1, 1883).
- 14 Josef Durdík, *O pokroku přírodních věd*, s. 211.
- 15 Tamtéž, s. 122.
- 16 Emanuel Rádl, *Dějiny biologických teorií novověku*, s. 422.
- 17 Karel Stibral, „Darwinismus v díle Josefa Durdíka“, in *Sborník z konference uspořádané ke 100. výročí úmrtí významného českého filozofa a estetika Josefa Durdíka*, s. 43–48.
- 18 Josef Durdík, „Návštěva u Darwina“, in *Osvěta* 10, 1876, p. 723.
- 19 Ivo Tretera, „Dvojznačnosti Josefa Durdíka filozofujícího sub specie pulchritudinis“, in *Sborník z konference uspořádané ke 100. výročí úmrtí významného českého filozofa a estetika Josefa Durdíka*, s. 32.
- 20 Například ve své *Psychologii pro školy* (1874) je mu etický smysl podoblastí estetických soudů (s. 169), konkrétně přímo hovoří o tom, že „mravnost [jest] jen zvláštní druh krásy“ (s. 165). Josef Durdík, *Psychologie pro školu*, Praha, K. Bellmann 1882. Do *Všeobecné estetiky* pak obdobně zařazuje dokonce i např. spolkové citění (s. 471–478), soustavu právní (s. 478–482) či soustavu ve-

- řejné správy (s. 486–489), případně výslovně říká, že etika je zvláštním oborem estetiky (s. 132).
 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, Praha, I. L. Kober 1875.
- 21 Josef Durdík, *O pokroku přírodních věd*, s. 83.
- 22 Josef Durdík, *Pozor na lesy!*, Praha, J. Otto 1873.
- 23 Josef Durdík, *O pokroku přírodních věd*, s. 51.
- 24 Tamtéž, s. 80.
- 25 Tamtéž, s. 164.
- 26 Tamtéž, s. 9–10.
- 27 Tamtéž, s. 165.
- 28 Josef Durdík, *Pozor na lesy!*, s. 45.
- 29 Josef Durdík, *O pokroku přírodních věd*, s. 233. Darwinovy zásadní publikace vyšly takto: Charles Darwin, *The Origin of Species by means of Natural Selection*, London 1859; *The Variation of Animals and Plants under Domestication*, London, J. Murray 1868; *The Descent of Man and Selection in relation to Sex*, London, J. Murray, 1871.
- 30 Josef Durdík, *Darwin und Kant*, 1906. Stejně dílo též vydáno: *Sborník Durdíkův*, Praha, 1906. Nejde mu zde ani tak o hledání evoluční teorie u Kanta, jako v téměř stejnojmenné práci Fritze Schultzeho (Fritz Schultze, *Kant und Darwin. Ein Beitrag zur Geschichte der Entwicklungslehre*. Jena, M. Dufft, 1875), ale spíše se snaží ukázat, jak je darwinismus jako nauka co do struktury obsažen v Kantových tezích.
- 31 Pouze naprosto okrajově zmiňuje v *Pokroku* soutěžení ptáků zpěvem o samičku, poznamenává, že „větší umělec má přednost“. Pohlavní výběr vůbec nechápe jako samostatný a specifický typ výběru, jak je vidět z citace na stejné stránce, kde dokonce ani nepoužije spojení „pohlavní výběr“: „[P]řirozený výběr nejen nouzí, ale i pudem pohlavním se vyvozuje.“ Josef Durdík, *O pokroku přírodních věd*, s. 224.
- 32 Otakar Hostinský, „Darwin a drama“, in: *Studie a kritiky*, Praha, ČS spisovatel 1974, s. 27–37. Ke vztahu českých herbartovců, zejm. estetiků a darwinismu viz stať Miroslava Volková, „Darwinismus u českých herbartovců a u M. Tyrše“, *Vesmír* 1956, s. 135–137; částečně též moje kapitola „Česká estetika a Darwin“, in: Karel Stibral, *Darwin a estetika*, Červený Kostelec 2006, s. 141–146.
- 33 Josef Durdík, „Darwinismus a mravouka“, *Paedagogium. Měsíčník vychovatelský*, 1, 1883, s. 5. Toto jeho přesvědčení i způsob výkladu darwinismu mu ostatně pak potvrdil při setkání i sám Darwin (Josef Durdík, „Návštěva u Darwina“, *Osvěta* 10, 1876, s. 723.).
- 34 Josef Durdík, *Psychologie pro školu*, Praha, K. Bellmann 1882, s. 1–2.
- 35 Jiří Hoskovec, Simona Hoskovcová, *Malé dějiny české a středoevropské psychologie*, Praha, Portál 2000, s. 88.
- 36 Josef Durdík, *Psychologie pro školu*, s. 161–169.
- 37 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, s. 407–450.
- 38 Jmenujme zde např. stať Jaroslav Volek, „Krása v přírodě“, in *Vesmír* 5, 6, 1957, s. 147–150, 202–206; či jedinou samostatnou publikaci věnovanou tématu, opět pod silným vlivem přírodních věd: Karel Zítka, *Aestetika přírody*, Klatovy, C. M. Höschl 1917.
- 39 Otakar Hostinský, „Za prof. Dr. J. Durdíkem“, *Česká mysl* 1, 1903, s. 10. (Herbart se vymezil dle Hostinského již vůči předchozímu takovému pokusu Griepenkerlově.)
- 40 Eva Foglarová, „Estetika Josefa Durdíka“, in: *Sborník z konference uspořádané ke 100. výročí úmrtí významného českého filozofa a estetika Josefa Durdíka*, s. 20.
- 41 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, s. 121.
- 42 Friedrich Th. Vischer, *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen*, 2. díl, C. Mäckens Verlag 1847, o „přírodě“ s. 1–156, lidská krása s. 157–298. Zatímco však druhý díl věnovaný přírodním krásám má celkově 524 stran, díl o umění 1158! Podobnou „přírodovědeckou“, systematickou strukturu má pak i pozdější spis biologa Ernsta Halliera, *Aesthetik der Natur*, Stuttgart, F. Enke 1890.
- 43 Robert Zimmermann, *Allgemeine Aesthetik als Formwissenschaft*, Wien, W. Braumüller 1865, s. 106–135.
- 44 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, s. 49.
- 45 Eva Foglarová, „Estetika Josefa Durdíka“, in: *Sborník z konference uspořádané ke 100. výročí úmrtí významného českého filozofa a estetika Josefa Durdíka*, s. 19.
- 46 Robert Zimmermann, *Allgemeine Aesthetik als Formwissenschaft*, např. s. 124–125.
- 47 Friedrich Th. Vischer, *Aesthetik oder Wissenschaft des Schönen*, s. 92–99.
- 48 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, s. 411.
- 49 Tamtéž, např. s. 412.
- 50 Tamtéž, s. 412.
- 51 Tamtéž, s. 47.
- 52 Tamtéž, s. 412.
- 53 Tamtéž, s. 416.
- 54 Tamtéž, s. 415.

- 55 Tamtéž, s. 410. (I Vischer jmenuje krystaly jako hlavní představitele anorganické krásy: Friedrich Th. Vischer, *Asthetik oder Wissenschaft des Schönen*, kapt. „Die Erde“, s. 65–78.)
- 56 Život je pro Durdíka „stále přizpůsobování vnitřního stavu ku podmínkám zevnějším“ (*Všeobecná aesthetika*, s. 413).
- 57 Tamtéž, s. 414.
- 58 Tamtéž, s. 416.
- 59 Tamtéž, s. 417.
- 60 Tamtéž, s. 423–424.
- 61 Tamtéž, s. 429.
- 62 Josef Durdík, *Pozor na lesy!*, s. 44–45.
- 63 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, s. 430–431.
- 64 Tamtéž, s. 432–434.
- 65 Alexandr von Humboldt, *Kosmos*, II. díl, Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft 1993, s. 5.
- 66 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, s. 432.
- 67 Petr Wittlich, *Umění a život. Doba secese*, Praha, Artia 1986, s. 34–44; Alois Riegl, „Die Stimmung als Inhalt der moderner Kunst“, in: *Gesammelte Aufsätze*. Augsburg-Wien 1928, s. 27–39.
- 68 Josef Durdík, *Všeobecná aesthetika*, s. 438.
- 69 Tamtéž, s. 442.
- 70 Tamtéž, s. 451.
- 71 Jaroslav Volek, *Kapitoly z dějin estetiky*, Praha, Panton, 1985 s. 231.